

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ПІДОЗРЮВАНОВОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО) НА ПОДАННЯ ДОКАЗІВ

Барабанова Д.А.,

аспірантка кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права

імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0009-0003-6669-0163

Барабанова Д.А. Проблеми реалізації права підозрюваного (обвинуваченого) на подання доказів.

У статті авторка наголошує на тому, що чинний КПК України надає підозрюваному, обвинуваченому право подавати докази, однак детально не регламентує процесуального порядку його реалізації. У кримінально-процесуальній доктрині також не вироблено уніфікованого підходу до процедури, яка могла б забезпечити ефективне здійснення зазначеними суб'єктами права на подання доказів під час досудового розслідування та в судових стадіях кримінального провадження. Констатовано, що активна участь підозрюваного (обвинуваченого) в доказуванні має важливе значення для захисту їх прав та законних інтересів, що своєю чергою сприяє забезпеченню всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження. Водночас, під час реалізації права підозрюваного (обвинуваченого) на подання доказів виникає низка різних проблем, які мають нормативний, правозастосовний, тактичний характер. Авторка доходить до висновку, що праву підозрюваного витребувати речі, документи чи відомості не кореспондує обов'язок відповідних органів державної влади чи місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб їх надавати. Якщо підозрюваний здійснює захист самостійно, отримати таким способом необхідні йому доказові матеріали фактично неможливо. Підтримано думку, що речі, документи, інші матеріали, подані підозрюваним (обвинуваченим), є доказами саме з моменту їх надання. Наголошено на доцільності подання підозрюваним доказів під час досудового розслідування у тих випадках, коли за їх допомогою можна обґрунтувати наявність обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння або є підставою для закриття кримінального провадження. Для їх вирішення виявлених проблем, передусім, потрібно внести зміни до чинного КПК України, в межах яких урегулювати процедуру подання учасниками кримінального провадження речей і документів, які надалі можуть набути статусу доказів, та їх прийняття слідчим, дізнавачем чи прокурором і доєднання до матеріалів провадження, а також передбачити гарантії реалізації права на збирання доказів шляхом їх витребування.

Ключові слова: доказ, доказування, подання доказів, підозрюваний, обвинувачений, сторона захисту.

Barabanova D.A. Problems of implementing the right of the suspect (accused) to represent evidence.

In the article the author emphasizes that the current Criminal Procedure Code of Ukraine grants the suspect and the accused the right to represent evidence, but does not regulate in detail the procedural order of its implementation. The criminal procedural doctrine also does not develop a unified approach to the procedure that could ensure the effective exercise by the specified subjects of the right to present evidence during the pre-trial investigation and in the judicial stages of criminal proceedings. It is stated that the active participation of the suspect (accused) in proving has a great importance for the protection of their rights and legitimate interests, which in turn contributes to ensuring a comprehensive, complete and impartial investigation of the circumstances of the criminal proceedings. At the same time, during the implementation of the suspect's (accused's) right to represent evidence, a number of different problems arise that are of a normative, law enforcement, and tactical nature. The author concludes that the right of the suspect to demand things, documents or information does not correspond to the obligation of the relevant state authorities or local governments, enterprises, institutions, organizations, officials and individuals to provide them. If the suspect conducts his defence independently, it is practically impossible to obtain the evidentiary materials he needs in this way. The opinion is supported that things, documents, other materials represented by the suspect (accused) are evidence from the moment they are provided. The expediency of representation of evidence by the suspect during the pre-trial investigation is emphasized in cases where they can be used to

substantiate the presence of circumstances that exclude the criminal illegality of the act or are grounds for closing the criminal proceedings. To solve the identified problems, first of all, it is necessary to make amendments to the current Criminal Procedure Code of Ukraine, within which to regulate the procedure for submitting things and documents by participants in criminal proceedings that may later acquire the status of evidence, and their acceptance by the investigator, inquiry officer or prosecutor and their attachment to the materials of the proceedings, as well as to provide guarantees for the implementation of the right to collect evidence by requesting it.

Key words: evidence, proving, representation of evidence, suspect, accused, defence party.

Постановка проблеми. Чинний кримінальний процесуальний закон надає підозрюваному, обвинуваченому право подавати докази (п. 8 ч. 3, п. 2 ч. 4 ст. 42 КПК України), однак детально не регламентує процесуального порядку його реалізації. У кримінально-процесуальній доктрині теж не вироблено уніфікованого підходу до процедури, яка могла б забезпечити ефективне здійснення зазначеними суб'єктами права на подання доказів під час досудового розслідування та в судових стадіях кримінального провадження.

Крім того, підозрюваний, обвинувачений є суб'єктами, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, які досить часто обмежені у реалізації деяких прав, зокрема, права на свободу і особисту недоторканість (наприклад, у разі затримання чи застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою). У зв'язку з цим у них можуть виникати труднощі із реалізацією інших прав, наданих їм кримінальним процесуальним законом. Зазначене підштовхує до спроби визначення і систематизації проблем, що можуть виникати у процесі реалізації підозрюваним, обвинуваченим права на подання доказів.

Стан опрацювання. Окремі аспекти реалізації права на подання доказів були предметом дослідження у працях І.В. Гловюк, В.П. Гмирка, С.О. Данькової, М.О. Каліновської, О.В. Капліної, С.А. Крушинського, О.В. Литвина, А.О. Ляша, Ю.М. Мирошніченка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, М.Є. Шумила та інших науковців. Однак, меншим чином увага приділялась дослідженню власне проблем реалізації цього права підозрюваним, обвинуваченим. Саме це зумовлює перспективність цієї теми для подальших наукових розробок.

Метою статті є виявлення проблем, що виникають у процесі реалізації підозрюваним, обвинуваченим права на подання доказів.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний закон, урегульовуючи структуру кримінального процесуального доказування, визначає ч. 2 ст. 91 КПК України, що воно полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Збирання доказів може здійснюватися різними способами, допустимий перелік яких залежить від того, яка сторона кримінального провадження здійснює цю діяльність.

Намагаючись розширити дію засади змагальності сторін на стадії досудового розслідування, законодавець у чинному КПК України серед іншого передбачив, що збирання доказів здійснюється обома сторонами кримінального провадження. Хоча тривалий час до цього в науці переважала думка, що ніякої змагальності на стадії досудового розслідування, зокрема, у сфері доказування, не може бути. Такий підхід був зумовлений тим, що фактично органи досудового розслідування і прокуратури (сторона обвинувачення) мали монополію на здійснення процесуальних дій, спрямованих на одержання доказів [1, с. 298; 2, с. 36].

Водночас, і КПК України не створив реальної рівності сторін обвинувачення і захисту у процесі збирання доказів, що, зокрема, проявляється у диспропорції правових засобів, які законодавець надав сторонам з цією метою [3, с. 96]. Дійсно, хоч чинний КПК України і надав стороні захисту, у тому числі й підозрюваному, обвинуваченому, право збирати докази, проте засоби реалізації цього права істотно обмежені. Цю диспропорцію досить наглядно продемонстрував В.П. Гмирко за допомогою латинського виразу «quod licet Jovi, non licet bovi» [4, с. 222], що у дослівному перекладі означає «що дозволено Юпітеру, не дозволено бикові».

Порівнюючи способи збирання доказів, надані законодавцем сторонам кримінального провадження у ст. 93 КПК України, очевидним є те що сторона захисту не має права проводити слідчі (розшукові) дії, зокрема й негласні, що є основним способом збирання доказів у кримінальному провадженні. Натомість, як слушно стверджує М.Є. Шумило, сторона захисту може лише клопотати перед стороною обвинувачення про це і практично позбавлена можливості впливати на процес формування доказів у стадії досудового розслідування [5, с. 63]. Однак навряд чи ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій варто вважати способом збирання доказів, про що наголошується у великій кількості сучасних наукових праць [1, с. 299; 6, с. 191; 7, с. 136]. Понад те, досить часто такі клопотання підозрюваного з різних об'єктивних і суб'єктивних причин не задовольняються.

Розглядаючи такий спосіб збирання доказів як витребування речей, документів чи відомостей від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб, відзначимо, що підозрюваний чи його захисник можуть ним скористатись під час досудового розслідування. Проте тут виникає інше питання – наскільки ефективним буде використання ними такого способу?

На сьогодні чинний кримінальний процесуальний закон, окрім загальної вказівки, не містить процесуального механізму реалізації права на витребування доказів. Зокрема, не зрозуміло, яким чином (в якій формі) підозрюваний повинен звернутися до органу державної влади чи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, службової чи фізичної особи, витребовуючи доказові матеріали. Якщо, наприклад, захисник може подати адвокатський запит, то для підозрюваного жодної форми витребування не визначено. В.В. Вапнярчук вважає, що такою формою щодо суб'єктів кримінального провадження, які не володіють владними повноваженнями, можуть бути заява або клопотання [8, с. 408].

Крім того, за своєю природою витребування – це вимога. Зважаючи на це, виникає питання, чи може підозрюваний вимагати надати йому якість речі, документи чи відомості? Вимога більш притаманна для суб'єктів, які володіють владними повноваженнями (слідчого, прокурора, слідчого судді, суду) і її виконання забезпечується закріпленням у законодавстві відповідних обов'язків. Натомість, якщо вести мову про підозрюваного, то його праву витребувати речі, документи чи відомості не кореспондує обов'язок відповідних органів державної влади чи місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб їх надавати. Звичайно, допомогти підозрюваному у реалізації цього права може його захисник, на адвокатський запит якого відповідні адресати зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів надати інформацію і копії документів. Але, якщо підозрюваний здійснює захист самостійно, отримати таким способом необхідні йому доказові матеріали фактично неможливо.

Ст. 93 КПК України надає стороні захисту право здійснювати інші дії, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. До таких дій В.В. Вапнярчук відносить заявлення клопотань не зв'язаних із проведенням слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, заявлення скарг, заяв, відводів [8, с. 410]. Проте більш переконливим видається підхід тих вчених, які серед таких дій виокремлюють самостійне залучення експерта для проведення експертизи, а також отримання тимчасового доступу до речей і документів та проведення за необхідності їх вилучення [3, с. 109; 6, с. 191; 7, с. 135; 9, с. 58-59].

Варто також зауважити, що до підозрюваного досить часто застосовуються запобіжні заходи, які йому перешкоджають здійснювати активні дії для відшукання доказів, необхідних для спростування підозри, підтвердження обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння або пом'якшують його відповідальність, тощо (особливо, якщо мова йде про тримання під вартою або домашній арешт). Таким чином, першою серйозною проблемою в реалізації права підозрюваного (обвинуваченого) на подання доказів є складність самостійного формування доказової бази, внаслідок чого підозрюваний (обвинувачений) захищається переважно шляхом заперечення доводів сторони обвинувачення, однак не має змоги подати свої докази.

Іншу проблему становить вирішення питання про те, чи подає підозрюваний докази як такі. Іншими словами, потрібно дати відповідь, чи потребують подані підозрюваним матеріали додаткового визнання («легалізації») зі сторони слідчого, прокурора. Загалом ст. 84 КПК України дає нормативне визначення доказів – у кримінальному провадженні ними вважаються фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. З цього визначення вбачається, що, якщо певні матеріали отримані підозрюваним у порядку, передбаченому КПК України (а способи їх отримання ми розглянули вище) і за їх допомогою можуть бути з'ясовані певні обставини кримінального провадження, то вони повинні мати статус доказів.

Однак у кримінально-процесуальній доктрині побутує думка, що підозрюваний, обвинувачений подають не «докази», а речі, документи, матеріали, відомості, які можуть набути статусу доказів після їх доєднання до матеріалів кримінального провадження. До прикладу, О.В. Капліна і В.І. Маринів вважають, що формулювання закону про те, що підозрюваним, обвинуваченим подаються «докази», є неточним, оскільки надані ними предмети, документи, інші матеріали, отримані поза кримінальним провадженням, можуть бути визнані доказами особою, яка веде процес після їх оцінки з точки зору їх належності, допустимості та достовірності [10, с. 241]. При цьому кримінальний процесуальний закон не зобов'язує слідчого, дізнавача, прокурора у кожному випадку долучати подані підозрюваним матеріали до кримінального провадження як докази. Т.М. Мирошниченко зазначає, що збирання доказів стороною обвинувачення відбувається і фактично (фактичні

дані виявляються, вилучаються, зберігаються), і юридично (інформація фіксується, долучається до кримінального провадження), натомість, збирання доказів стороною захисту юридично не відбувається, оскільки ці учасники законом не наділені правом приймати процесуальні рішення щодо визначення «юридичної долі» отриманої інформації за результатами оцінки доказів. Саме сторона обвинувачення за результатами оцінки матеріалів на належність приймає рішення щодо залучення чи відмови у залученні їх до кримінального провадження [7, с. 135-136].

Подібна ситуація виникає і з поданням матеріалів слідчому судді або суду. Саме ці органи здійснюють остаточну оцінку фактичних даних з точки зору належності, допустимості, достовірності в процесі вирішення кримінального провадження по суті або ж окремого питання, яке виникає під час провадження. Водночас, Т.В. Лукашкіна висловлює думку, що речі, документи, висновки, інші матеріали, які сторона захисту надає слідчому судді та суду, є доказами саме з моменту їх надання [6, с. 193]. Вважаю, що такий підхід потрібно підтримати, адже чинний кримінальний процесуальний закон не дає підстав для категоричного висновку про те, що сторона захисту, зокрема, підозрюваний, обвинувачений не збирає «докази» [3, с. 103].

Наступна проблема, пов'язана з поданням доказів підозрюваним, обвинуваченим, має більш тактичний характер і вимагає відповіді на питання, коли ж краще подати відповідні докази у темпоральному вимірі. Найбільш доцільний момент подання доказів, звичайно, обирає сам підозрюваний (обвинувачений) на власний розсуд, можливо з урахуванням рекомендацій захисника. Це може бути як стадія досудового розслідування, так і судове провадження в суді першої інстанції.

За слушним твердженням С.А. Крушинського, чинний кримінальний процесуальний закон дозволяє стороні захисту взагалі не подавати отримані доказові матеріали слідчому, оскільки питання про винуватість особи вирішується в стадії судового розгляду, а тому і докази все одно пізніше доведеться подавати суду [3, с. 116]. Водночас, доцільним є подання підозрюваним доказів ще під час досудового розслідування у тих випадках, коли за їх допомогою можна обґрунтувати наявність обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння або є підставою для закриття кримінального провадження. «Притримувати» такі докази до судового провадження немає сенсу, оскільки підозрюваний може звільнитись від кримінального переслідування, не доводячи справу до суду. Крім того, тягар подання доказів у цій стадії може виникнути у підозрюваного і у разі необхідності спростування обґрунтованості підозри або наявності ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу.

Щодо підготовчого судового провадження в суді першої інстанції, то в цій стадії кримінального судочинства можливість подання доказів усіма учасниками обмежена з огляду на зміст ч. 4 ст. 291 КПК України. Водночас, важливість питань, які вирішуються у цій стадії і потребують доказування (зокрема, розгляд і затвердження угоди про примирення або визнання винуватості та ухвалення на її підставі вироку, розгляд клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності тощо), сформувала в наукових колах позицію про необхідність зняття таких обмежень з відповідними конструкціями змін до КПК України [11, с. 116; 12, с. 146]. Стадія судового розгляду дає найбільші можливості для реалізації обвинуваченому його права на подання доказів, адже саме у цій стадії найширше проявляється засада змагальності. Відмовити в дослідженні цих доказів, як вірно підкреслює Т.В. Лукашкіна, суд не має права [6, с. 193].

Остання проблема, на якій хочеться зосередити увагу у цій статті, – це нормативна неурегульованість порядку подання доказів. На сьогодні, норми КПК України не регламентують, яким чином повинна оформлюватись ця процесуальна дія. Науковці відзначають, що практика досудового розслідування по-різному долала цю прогалину законодавства, оформлюючи її як виїмку, огляд, допит або навіть «вилучення», «добровільну видачу», «отримання речей і документів» [7, с. 136]. Відсутній на практиці й єдиний підхід до того, який процесуальний документ потрібно скласти у такому випадку. Вирішення цього питання видається важливим, адже, якщо процесуально не зафіксувати передання доказу слідчому, дізнавачу, прокурору, то неможливо буде довести цей факт у разі, наприклад, втрати або знищення цього доказу. Іншими словами, якщо факт отримання доказу від учасника провадження жодним чином не відображений в часі та просторі, це позбавляє учасників будь-яких процесуальних гарантій [13, с. 120]. З огляду на це, мають рацію ті вчені, які пропонують урегулювати процедуру подання учасниками кримінального провадження речей і документів, які надалі можуть набути статусу доказів, та їх прийняття слідчим, дізнавачем чи прокурором і доєднання до матеріалів провадження [3, с. 164-165]. У стадії судового розгляду ця проблема нівельована тим, що усі процесуальні дії, які здійснюються в судовому засіданні, фіксуються в журналі судового засідання.

Висновки. Таким чином, активна участь підозрюваного (обвинуваченого) в доказуванні має важливе значення для захисту їх прав та законних інтересів, що своєю чергою сприяє забезпеченню всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження.

Шляхом подання доказів вони сприяють органам досудового розслідування і суду встановити свою невинуватість та/або інші обставини провадження. Водночас, під час реалізації права підозрюваного (обвинуваченого) на подання доказів виникає низка різних проблем, які мають нормативний, правозастосовний, тактичних характер. Для їх вирішення, передусім, потрібно внести зміни до чинного КПК України, в межах яких урегулювати процедуру подання учасниками кримінального провадження речей і документів, які надалі можуть набути статусу доказів, та їх прийняття слідчим, дізнавачем чи прокурором і доєднання до матеріалів провадження, а також передбачити гарантії реалізації права на збирання доказів шляхом їх витребування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крушинський С.А. Проблемні аспекти збирання та подання доказів стороною захисту у кримінальному провадженні. *Університетські наукові записки*. 2017. № 3. С. 296–309.
2. Рибалка О.В. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальній справі. *Адвокат*. 2011. № 7. С. 35–40.
3. Крушинський С.А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України: монографія. Хмельницький: ХУУП, 2017. 247 с.
4. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.
5. Шумоло М.Є. Юридична конструкція доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 59–67.
6. Лукашкіна Т.В. Участь сторони захисту в доказуванні на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 189–195.
7. Мирошниченко Т.М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 132–137.
8. Вапнярчук В.В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2022. Вип. 70. С. 405–410.
9. Сільницький І.В. Збирання та подання доказів як складник функції захисту у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4, ч. 3. С. 57–59.
10. Капліна О., Маринів В. Проблеми допустимості доказів, поданих відповідно до статті 66 КПК України особами із використанням технічних засобів отримання інформації. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3 (66). С. 238–249.
11. Крушинський С.А. Проблеми подання доказів у стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції. *Слово національної школи суддів України*. 2015. № 2 (11). С. 110–118.
12. Данькова С.О. Кримінальне процесуальне доказування в судовому провадженні у першій інстанції: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Хмельницький, 2024. 254 с.
13. Доронін І.М. Документи-докази у кримінальному процесі України: практ. посіб. К.: Вид. Паливода А.В., 2008. 184 с.